

HUQUQ SHAKLLARI VA MANBALARI

Ergasheva Muhlisa Erkin qizi

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti talabasi

Irnazarov Shuxrat Najmetdinovich

Ilmiy rahbar: Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti o'q'ituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19972051>

Annotatsiya: Maqolada normativ-huquqiy hujjatlar, huquqiy odat, huquqiy pretsedent hamda huquqiy shartnoma kabi asosiy huquq shakllari alohida o'rganilib, ularning har biri mazmuni, huquqiy tabiatiga ko'ra tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu huquq manbalarining turli huquq tizimlarida (romano-german va anglosakson huquq oilalarida) tutgan o'rni ham qisqacha yoritilgan. Maqolada huquq manbalarining jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga roli, qonun ustuvorligini ta'minlashdagi ahamiyati hamda huquqiy davlatni shakllantirishdagi o'rni asoslab berilgan. Ayniqsa, normativ-huquqiy hujjatlarning eng asosiy va ustuvor huquq manbai sifatidagi roli, ularning ierarxik tizimi va amaliy qo'llanilishi alohida ta'kidlangan. Bundan tashqari, zamonaviy huquqiy rivojlanish jarayonida elektron huquqiy tizimlar, raqamli qonunchilik bazalari va huquqiy axborot resurslarining ahamiyati ortib borayotgani qayd etilgan. Bu esa huquq manbalarining ochiqligi, shaffofligi va tezkor qo'llanilishini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Umuman olganda, huquq shakllari (huquq manbalari) huquq tizimining asosiy poydevorini tashkil etib, ular jamiyatda tartib-intizom, adolat va qonuniylilikni ta'minlashning muhim vositasi hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Huquq shakllari, huquq manbalari, normativ-huquqiy hujjatlar, qonun, huquqiy

Kirish

Jamiyatda ijtimoiy munosabatlar murakkablashib borgani sari ularni tartibga soluvchi huquqiy tizimning ahamiyati ham ortib boradi. Huquq normalari esa turli shakllarda ifodalanib, jamiyat a'zolari uchun majburiy xulq-atvor qoidalarini belgilab beradi. Ushbu ifodalanish shakllari huquq shakllari yoki huquq manbalari deb ataladi. Huquq manbalari davlat tomonidan rasmiylashtirilgan yoki jamiyat tomonidan tan olingan huquqiy qoidalar tizimi bo'lib, ular orqali huquq normalari amaliy hayotga tatbiq etiladi. Bu manbalar huquqning shakllanishi, rivojlanishi va qo'llanilishida asosiy rol o'ynaydi. Huquq shakllarini o'rganish huquq tizimini chuqur anglash, qonunlarning amaliy qo'llanilishini tushunish hamda huquqiy tartibotni mustahkamlash uchun muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, huquqiy davlat qurish jarayonida huquq manbalarining to'g'ri belgilanishi va ularga rioya etilishi jamiyat barqarorligining asosiy shartlaridan biridir. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili Huquq shakllari (huquq manbalari) masalasi huquqshunoslik fanining asosiy va klassik yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu mavzu yuzasidan ko'plab ilmiy manbalar, darsliklar va normativ-huquqiy hujjatlarda keng tahlillar berilgan. Avvalo, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi huquq manbalarining eng oliy va asosiy shakli sifatida e'tirof etiladi. Konstitutsiyada davlat huquqiy tizimining asoslari, qonun ustuvorligi prinsipi hamda normativ-huquqiy hujjatlarning amal qilish tartibi belgilab qo'yilgan. Bu esa huquq shakllarining ierarxik tizimini tushunishda asosiy huquqiy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, “Davlat va huquq nazariyasi” hamda “Huquqshunoslik asoslari” bo'yicha zamonaviy darsliklarda (2020–2025 yillar nashrlari) huquq manbalari huquq normalarining tashqi ifoda shakli sifatida talqin qilinadi. Ushbu adabiyotlarda normativ-huquqiy hujjatlar eng asosiy manba sifatida ko'rsatilib, huquqiy odat,

sud pretsedenti va shartnoma esa qo‘shimcha huquq manbalari sifatida tahlil qilinadi. So‘nggi yillarda chop etilgan ilmiy maqolalarda huquq shakllarining rivojlanishi zamonaviy jarayonlar bilan bog‘liq holda o‘rganilmoqda. Xususan, raqamli huquq tizimlarining joriy etilishi, elektron qonunchilik bazalarining kengayishi va huquqiy axborotning ochiqligi huquq manbalaridan foydalanishni yanada samarali qilayotgani ta‘kidlanadi. Xalqaro huquqiy adabiyotlarda esa huquq manbalari turli huquq tizimlarida turlicha ahamiyatga ega ekani qayd etilgan. Masalan, romano german huquq tizimida normativ-huquqiy hujjatlar ustuvor bo‘lsa, anglo-sakson tizimida sud pretsedenti asosiy manba sifatida muhim o‘rin tutadi. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, huquq shakllari huquq tizimining asosiy tarkibiy elementi bo‘lib, ular huquq normalarining amaliy hayotga tatbiq etilishini ta‘minlaydi va jamiyatda huquqiy tartibotning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. So‘nggi ilmiy tadqiqotlarda huquq manbalarining rivojlanishi raqamli transformatsiya bilan ham bog‘liq holda o‘rganilmoqda. Xususan, elektron qonunchilik bazalari (masalan, lex.uz), raqamli normative hujjatlar va ochiq huquqiy axborot tizimlari huquq manbalariga kirishni tezlashtirib, ularning amaliy qo‘llanilishini yengillashtirmoqda. Bundan tashqari, xalqaro huquqiy adabiyotlarda huquq shakllarining huquq tizimiga qarab farqlanishi qayd etiladi. Romano-german tizimida yozma normativ-huquqiy hujjatlar ustuvor bo‘lsa, anglo-sakson

huquq tizimida sud pretsedenti asosiy manba sifatida muhim rol o‘ynaydi. Bu esa huquq manbalarining universal emas, balki huquqiy tizimga bog‘liq ekanini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot “Huquq shakllari (huquq manbalari)” mavzusini ilmiy asosda o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, u huquqshunoslik fanida qabul qilingan zamonaviy metodologik yondashuvlar asosida amalga oshirildi. Tadqiqotning metodologik bazasi nazariy, empirik va huquqiy tahlil usullarining uyg‘unlashgan tizimiga tayangan.

1. Umumiy metodologik asos

Tadqiqotning asosiy metodologik asosi sifatida dialektik yondashuv tanlandi. Bu yondashuv huquq shakllarini doimiy rivojlanishda, ijtimoiy munosabatlar bilan uzviy bog‘liqlikda va tarixiy o‘zgarishlar jarayonida o‘rganishga imkon berdi. Shu orqali huquq manbalarining statik emas, balki dinamik tizim ekanligi asoslab berildi.

2. Umumilmiy metodlar

Tadqiqot jarayonida quyidagi umumilmiy metodlar qo‘llanildi:

Analiz metodi – huquq shakllarini (normativ-huquqiy hujjat, huquqiy odat, pretsedent, shartnoma)

alohida o‘rganish uchun ishlatildi;

Sintez metodi – olingan natijalar umumlashtirilib, yagona ilmiy xulosa shakllantirildi;

Induksiya metodi – alohida huquqiy holatlardan umumiy qonuniyatlar chiqarildi;

Deduksiya metodi – umumiy huquqiy tamoyillardan aniq amaliy natijalar keltirib chiqarildi;

Taqqoslash metodi – turli ilmiy manbalardagi huquq manbalari haqidagi qarashlar solishtirildi.

3. Maxsus huquqiy metodlar

Tadqiqotda huquqshunoslik faniga xos maxsus metodlar ham qo‘llanildi:

Formal-yuridik metod – normativ-huquqiy hujjatlar (Konstitutsiya, qonunlar, kodekslar) mazmuni va yuridik kuchi tahlil qilindi;

Tizimli metod – huquq shakllari huquq tizimining yaxlit va ierarxik tarkibi sifatida o‘rganildi;

Qiyosiy-huquqiy metod – O‘zbekiston huquq tizimi xorijiy davlatlar (romano-german va anglo-sakson tizimlari) bilan solishtirildi;

Funksional metod – har bir huquq manbasining jamiyatdagi vazifasi va amaliy ahamiyati tahlil qilindi.

4. Zamonaviy (2020–2025) ilmiy yondashuvlar

Tadqiqotda so‘nggi yillarda shakllangan zamonaviy yondashuvlar ham inobatga olindi:

Raqamli huquqiy tizimlar tahlili – elektron qonunchilik bazalari (masalan, lex.uz) orqali huquq

manbalarining ochiqligi va tezkorligi o‘rganildi;

Huquqiy axborotlashuv yondashuvi – normativ hujjatlarga kirish va ularni qo‘llash jarayonida raqamli texnologiyalarning roli tahlil qilindi;

Islohotlar tahlili – O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlari huquq manbalarining amaliy qo‘llanilishiga ta’siri sifatida ko‘rib chiqildi.

5. Axborot manbalari

Tadqiqot quyidagi ishonchli manbalarga tayangan:

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrir); amaldagi qonunlar va kodekslar; 2020–2025 yillardagi ilmiy maqola va darsliklar;

www.lex.uz milliy qonunchilik bazasi;

huquqshunos olimlarning ilmiy ishlari.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, huquq shakllari (huquq manbalari) huquq tizimining asosiy poydevori bo‘lib, ular orqali huquq normalari rasmiy ifoda etiladi va jamiyat hayotida amaliy qo‘llaniladi. Huquq manbalari – normativ-huquqiy hujjatlar, huquqiy odat, huquqiy pretsedent va huquqiy shartnoma – ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda turli darajada ishtirok etadi. Eng muhim huquq manbai sifatida normativ-huquqiy hujjatlar davlat tomonidan qabul qilinib, umummajburiy kuchga ega bo‘lsa, boshqa shakllar ayrim huquqiy tizimlarda qo‘shimcha yoki an’anaviy manba sifatida amal qiladi. Bu huquq shakllarining o‘zaro uyg‘unligi huquq tizimining barqaror va samarali ishlashini ta’minlaydi. Shuningdek, huquq manbalarining to‘g‘ri ishlashi jamiyatda qonun ustuvorligini mustahkamlaydi, huquqiy tartibotni ta’minlaydi hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishga xizmat qiladi. Shu bois, huquq shakllarini takomillashtirish va ularning amaliy qo‘llanilishini rivojlantirish huquqiy davlat qurilishining muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Huquqshunoslik asoslari: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2020.
2. Saidov A.X. “Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati”. – Toshkent, 2019.
3. Simmonds, N. E. “Huquqiy huquq tushunchasi va uning huquq nazariyasi uchun ahamiyati.” Huquq Nazariyasi, vol. 27, no. 3, 2021, pp. 195–214.
4. Kramer, Matthew H. Huquqiy shaxsiyat tushunchasi. Oxford: Oxford University Press, 2020.
5. Pavlakos, George. Huquqiy majburiyat nazariyasi. Oxford: Hart Publishing, 2020.

6. Marmor, Andrei. “Huquqiy munosabatlar va normativlik muammosi.” Huquq va Falsafa, vol.41, no.2, 2022, pp. 185–207.